

OD BESED K DEJANJEM IN NAZAJ K BESEDAM: SPODBUJANJE INOVATIVNOSTI IN PODJETNIŠTVA V INTERDISCIPLINARNIH ŠTUDENTSKIH PROJEKTIH

Gregor Cerinšek, Dan Podjed, Sara Arko

https://doi.org/10.3986/9789610507130_07

Izvleček: Prispevek najprej opiše razvoj pedagoških modelov za spodbujanje poslovnih in inovativnih zamisli v nacionalnih in mednarodnih projektih ter predstavi učenje na podlagi praktičnih izkušenj. V diskusiji se avtorji nato natančneje posvetijo terminologiji, ki so jo v projektih za spodbujanje inovativnosti ne le uporabljali, temveč tudi snovali in soustvarjali. Pri tem pojasnijo in postavijo pod vprašaj tudi lastno razumevanje »inovacij« in »inovativnosti«. Ob tem se zastavlja pomembno vprašanje, kakšne pedagoške in projektne platforme naj torej izobraževalne institucije, vključno z univerzami, vzpostavijo za študentke in študente, da jih bodo motivirale za sodelovanje v interdisciplinarnih ekipah in jih spodbujale k podjetništvu in inoviranju, a jih hkrati ne bodo ukalupile z izrazi, ki nastajajo v projektih kontekstih, in ne bodo zatrle njihove ustvarjalnosti z birokratskimi pristopi in koncepti, ki izvirajo iz politik Evropske unije in posredno iz podjetniškega okolja.

Ključne besede: podjetništvo, inoviranje, univerza, evropski projekti, terminologija

Uvod

Kako spodbuditi študentke in študente k uporabi akademskega znanja v poslovnih okoljih in k snovanju inovativnih projektov? To je izhodiščno vprašanje tega prispevka, v katerem opišemo razvoj pedagoških modelov za spodbujanje poslovnih zamisli tako v nacionalnih kot v mednarodnih projektih. V poglavju najprej predstavimo raziskavo, ki je nastala na podlagi projektov iz nacionalnega izobraževalnega programa *Po kreativni poti do znanja* (PKP), v nadaljevanju pa se posveča trem mednarodnim projektom iz programa Erasmus+, in sicer *Razvojni pristopi po meri ljudi v praktičnih in učnih okoljih* (PEOPLE), *Aktiviranje planeta* (Active8 Planet) ter *Urban GoodCamp* (UCAMP), ki so potekali oziroma ob nastajanju tega poglavja še potekajo v okviru slovenskih in tujih institucij iz akademske

in poslovne sfere. Tem projektom je skupno, da skušajo oziroma so skušali podjetniško in industrijsko okolje preplesti z akademskim in na presečišču pogosto nasprotujočih si polj (po Bourdieu 1996) poiskati nove poslovne zamisli ter hkrati opozoriti na uporabnost antropologije, etnologije, psihologije, sociologije in drugih družboslovnih in humanističnih ved pri snovanju inovativnih poslovnih zamisli.

Naslov tega poglavja, ki je povezan z besedami in dejanji, pa ima dvojni pomen. Kot rečeno, prispevek najprej predstavi novo paradigmo v akademskem pedagoškem procesu, ki smo jo razvijali in preizkušali v omenjenih projektih. Ta poudarja učenje na podlagi praktičnih izkušenj in dejanskih problemov (angl. *problem-based learning*; glej Savin-Baden in Howell Major 2004), namesto bolj konvencionalnega podajanja znanja *ex cathedra* pa poudarja delo v skupinah ter povezovanje teorij, raziskovalnih metod in znanja za reševanje konkretnih, večplastnih izzivov. Ta pristop torej izpostavlja prehod »od besed k dejanjem«, frazo, ki je sestavni del naslova tega prispevka. V diskusiji se avtorji nato posvetimo drugemu delu naslova, namreč prehodu »od dejanj k besedam«, in sicer predvsem s pregledom terminologije, ki je v projektih za spodbujanje inovativnosti nismo zgolj uporabljali, temveč smo jo tudi snovali in soustvarjali. Veliko izrazov, kot sta »razvoj po meri ljudi« in »razvoj po meri planeta«, je namreč nastajalo prav v teh projektih in nato prešlo tudi v druge projekte in celo programe Evropske unije (EU), kot sta na primer Obzorje 2020 in Obzorje Evropa (glej na primer Obzorje Evropa 2022). S pomočjo antropoloških konceptov skušamo v tem delu poglavja problematizirati in kritično prevetrirati na videz nevtralnno projektno izrazoslovje, ki mu pravimo »lingua EU«. Ta sicer skuša spodbujati oblikovanje inovativnih in podjetniških iniciativ ter povezovati gospodarstvo in akademsko sfero, hkrati pa z izrazjem ukaluplja izvajalke in izvajalce projektov, vključno seveda z mladimi, ki se jih včasih nekoliko na silo potiska v inovativnost.

Kako sploh razumemo »inovacijo« in »inovativnost«? Izhajajoč iz klasične ekonomske teorije gre za praktično vpeljavo idej, kar privede do izdelkov in storitev (ali izboljšanja obstoječih) z novo dodano vrednostjo (Schumpeter 1983). V skladu z ustaljenim razumevanjem je inovacija dokazana koristna novost, ki jo lahko (komercialno) izkoriščamo – kar pomeni, da jo njeni končni uporabniki sprejmejo, kupijo, uporabljajo, vpeljejo v obstoječe dejavnosti ipd. ter tako omogočijo »inovatorju« zaslužek ali kakšno drugačno korist. V poglavju pojasnjujemo, da je samoumevnost tovrstne opredelitve problematična, saj je inovativnost v evropskih projektih izrazito nejasen pojem in si jo ljudje razlagajo različno – predvsem

takrat, ko se neposredno znajdejo pred nalogo, da jo morajo podkrepiti s konkretnimi dokazi (kot to zahtevajo obrazci za poročanje). Kot prav tako pojasnimo, je v prihodnjih projektih smiselna previdnost pri povezovanju akademskih ustanov in podjetništva, saj lahko inovativne zamisli v evropskih projektih z nepremišljenim pristopom dejansko zatremo, namesto da bi jih spodbudili.

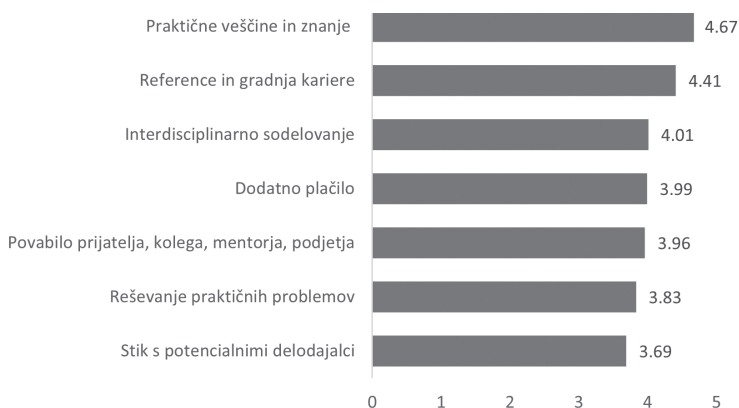
V uvodu želimo še izpostaviti, da smo kot raziskovalci zgoraj omenjene projekte sicer preučevali od zunaj in onkraj naše neposredne vključenosti vanje, hkrati pa smo bili kot projektni sodelavci in mentorji tudi sami del lastne raziskave. Neposredno smo se namreč nahajali v družbenem polju, ki smo ga kot antropologi analizirali in katerega prakse smo postavljali pod vprašaj. Zato smo vseskozi razmišljali tudi o lastni vlogi v projektih ter preizpraševali lastne poglede, prepričanja, samoumevnosti, predsodke in zakoreninjene predstave – in se pri tem tudi sami spreminjali. In soočiti se z resničnim življenjem v svojem lastnem okolju je pravzaprav »krona etnografskega izskoka iz samoumevnosti« (Muršič 2021: 185).

Do kreativnosti skozi prakso

Razpisi iz programa *Po kreativni poti do znanja* (PKP), v katerem sva z različnimi projekti kot mentorja sodelovala dva od soavtorjev tega prispevka, in sicer Gregor Cerinšek in Dan Podjed, so bili namenjeni spodbujanju kreativnosti in inovativnosti ter povezovanju akademske sfere, nevladnih organizacij in podjetništva. Projekti, ki sta jih sofinancirala tedanje Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije ter Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada, so skušali povezati študentke in študente ter mentorje in mentorice iz univerzitetnega in industrijskega okolja. Ti so se v nekajmesečnih projektnih aktivnostih nato preizkusili v reševanju problemov iz gospodarskega in družbenega okolja. Projekti naj bi s svojo interdisciplinarnostjo prispevali k povezovanju znanstvenih področij in ved, s spodbujanjem izmenjave znanj, izkušenj in dobrih praks visokošolskih učiteljev in učiteljic ter strokovnjakinj in strokovnjakov iz (ne)gospodarstva pa bi izvedli proces kroženja znanja in veščin med študenti in mentorji.

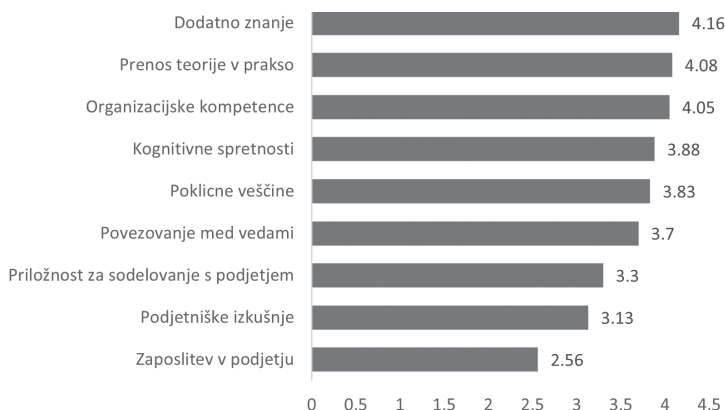
Zaradi projektne naravnosti, praktične usmerjenosti ter interdisciplinarnosti programa PKP smo z anketo, ki smo jo izvedli leta 2017, želeli pridobiti mnenja in stališča o organizaciji in izvajanju projektov ter nadaljnja priporočila s strani treh ključnih sodelujočih skupin, in sicer študentk in študentov Univerze v Ljubljani (UL) (296 od 762 anketiranih; 38,8%

odzivnost), pedagoških mentorjev in mentoric UL (99 od 297 anketiranih; 33,3% odzivnost) ter delovnih mentorjev in mentoric iz (ne)gospodarstva (65 od 170 anketiranih; 38,2% odzivnost). Anketiranci so bili v študijskem letu 2016/17 vključeni v projekte PKP, ki jih je koordinirala Univerza v Ljubljani. Anketa je sicer obravnavala številna področja, za to razpravo pa je morda najpomembnejše vprašanje, kaj motivira študentke in študente k temu, da se pridružijo interdisciplinarnim projektom in se preizkusijo v snovanju praktičnih rešitev. Raziskava je pokazala, da so z njihovega vidika najpomembnejši razlogi pridobivanje praktičnih znanj in veščin, pridobivanje referenc in gradnja kariere ter interdisciplinarno sodelovanje. Precej blizu sta po pogostosti odgovorov še dodatno plačilo ter povabilo prijatelja, kolega, mentorja ali podjetja (Slika 1).

Slika 1: Motivacijski dejavniki študentk in študentov za sodelovanje v projektih Po kreativni poti do znanja (PKP). Vir: Cerinšek in Šoštaric (2017).

Pomembno vprašanje za to razpravo je bilo še, kaj so študentke in študenti od projektov dejansko odnesli oziroma katere kompetence in veščine so pridobili. Če sodimo po odgovorih, so projekti PKP najbolj vplivali na razvoj dodatnega znanja s področja študija, na prenos teorije v prakso ter na razvoj organizacijskih kompetenc. Zanimivo pa je, da so po njihovi oceni projekti PKP najmanj vplivali na priložnosti za zaposlitev v organizacijah in podjetjih, ki so bili vključeni v projekt (Slika 2).

Slika 2: Kompetence in veščine študentk in študentov, pridobljene med projekti Po kreativni poti do znanja (PKP). Vir: Cerinšek in Šoštarč (2017).

Od ljudi k planetu

V času, ko so v več zaporednih študijskih letih potekali projekti PKP, se je postopno oblikovala zamisel za projekt PEOPLE, s katerim smo skušali izravnati neskladja med znanji, ki jih študentke in študenti humanistike in družboslovja pridobijo med študijem, ter veščinami in praktičnimi izkušnjami, ki jih od diplomantk in diplomantov pričakujejo delodajalci iz gospodarstva. Tudi na podlagi analiz, kakršna je predstavljena v prejšnjem razdelku, smo namreč ugotavljali, da ta neskladja in konceptualna nerazumevanja pogosto zmanjšujejo možnosti zaposlovanja diplomantov in diplomantk v gospodarstvu in prispevajo k večji stopnji brezposelnosti mladih, ki končajo študij (glej na primer Podjed, Gorup in Bezjak Mlakar 2016, kjer je opisanih več tovrstnih problemov na evropski ravni za področje antropologije). S projektom smo želeli spodbuditi razvoj in institucionalizacijo sistema visokošolskega izobraževanja, ki bi upošteval aplikativno vrednost humanističnih in družboslovnih ved, izboljšal zaposljivost diplomantk in diplomantov ter spodbujal inovativnost in podjetništvo. V projektu PEOPLE, ki smo ga izvajali v štirih državah, in sicer v Sloveniji, v Združenem kraljestvu, na Češkem in na Nizozemskem, smo nato spodbujali oblikovanje interdisciplinarnih skupin študentov, ki so z razvojnimi pristopi po meri ljudi (angl. *people-centred development approaches*), kot smo jih poimenovali (glej Podjed 2019), preizkušali in izboljševali izdelke in storitve partnerjev iz gospodarstva. Na podlagi raziskav in v sodelovanju

z industrijo so udeleženci skušali poiskati razvojne priložnosti za podjetja – med drugim tudi na mednarodnih »soustvarjalnih taborih« (angl. *cocreation camps*), ki so potekali po zaključku vsakega študijskega cikla in na katerih so se srečali študentke in študenti iz vseh partnerskih držav. Sodelovanje z industrijskimi partnerji naj bi bila za študentke in študente svojevrstna raziskovalna izkušnja in oblika pridobivanja novih spretnosti in veščin, podjetjem pa naj bi pomagalo pri razvoju inovativnih rešitev ter prepoznavanju in zaposlovanju mladih in perspektivnih kadrov.¹

V projektu Active8-Planet, ki ga prav tako izvajamo v štirih državah, in sicer v Sloveniji in Belgiji ter na Nizozemskem in Švedskem, skušamo raziskovati in eksperimentirati z nekonvencionalnimi učnimi pristopi, ki bi usposobili in mobilizirali študente za razvoj trajnostnih rešitev, povezanih tudi z reševanjem podnebnih problemov, s temi pristopi pa bi spodbudili preobrazbo teoretskega znanja in raziskovalnih rezultatov v konkretne okoljske intervencije. Projekt razvija in uvaja učni model, ki povezuje štiri ključne razvojne principe po meri planeta: 1. interdisciplinarno in medgeneracijsko soustvarjanje, 2. razvoj po meri ljudi (ta je nastal že v projektu PEOPLE), 3. sodelovanje med univerzami in podjetji, 4. okoljska ambicija in akcija. Učni model izvajamo v dveh zaporednih učnih ciklih, torej v dveh študijskih letih, v katerih interdisciplinarne, medgeneracijske, mednarodne in medsektorske skupine študentov, visokošolskih učiteljev in predstavnikov podjetij sodelujejo in razvijajo rešitve za okoljske in družbene izzive. Projektne aktivnosti so sicer izvajane v skladu s priporočili in usmeritvami treh strateških dokumentov: *Cilji trajnostnega razvoja* Združenih narodov, *Evropski zeleni dogovor* (*European Green Deal*) in *Etika v raziskavah in razvoju*, iz katerih je, kot pojasnjujemo kasneje v tem poglavju, pronicalo precej terminologije tudi v projekt Active8-Planet in druge projekte.²

V projektu UCAMP sodeluje osem držav – poleg Slovenije še Španija, Danska, Francija, Portugalska, Nizozemska, Finska in Italija. Podobno kot v projektih PEOPLE in Active8-Planet tudi v projektu UCAMP v učni proces vpeljujemo problemsko učenje. Obenem spodbujamo povezovanje visokošolskih ustanov z organizacijami in institucijami, ki so aktivne na področju različnih urbanih izzivov. Na takšen način se problematike, povezane z urbaniimi okolji, umeščajo v učne procese in služijo kot izhodišče za celostno obravnavo izziva ter povezovanje teoretskih

1 Spletna stran projekta PEOPLE: www.people-project.net.

2 Spletna stran projekta Active8-Planet: www.active8-planet.eu.

izhodišč in metodoloških pristopov. Cilj projekta je tudi okrepiti povezovalno vlogo in sodelovanje visokošolskih ustanov z urbanimi in regionalnimi akterji pri obravnavanju in reševanju urbanih izzivov. Za razliko od prej omenjenih projektov v UCAMP sodelovalno snovanje konceptov in rešitev za družbene in okoljske probleme poteka izključno v intenzivnih večdnevni inovacijskih »taborih«, na katerih sodelujoči poslušajo predavanja, se udeležujejo delavnic, raziskujejo urbane prostore ter ob podpori mentorjev iz gospodarstva ali drugih organizacij pripravljajo rešitve za probleme, ki so jih identificirali v lokalnih okoljih.³

Študentski odziv na projekte

Kot že omenjeno, je bil ključni izziv omenjenih projektov, torej PEOPLE, Active8-Planet in UCAMP, odpraviti neskladje med (prvenstveno teoretskimi in metodološkimi) znanji, ki so se jih študentke in študenti priučili v okviru univerzitetnega študija, in zahtevami delodajalcev, ki od diplomantk in diplomantov pričakujejo predvsem praktične veščine, uporabo znanja in raziskovalnih veščin pri reševanju konkretnih izzivov v delovnih procesih ter samostojno obvladovanje delovnih nalog. Upoštevali smo motivacijske dejavnike za sodelovanje, ki smo jih zbirali že v projektih PKP in kasneje sprti še v vsakem od omenjenih mednarodnih projektov. Njihove izkušnje smo podrobneje analizirali v projektu PEOPLE, ki se je končal leta 2019, in rezultate te analize upoštevali pri snovanju novih projektov (analizo smo podrobneje predstavili v Cerinšek, Podjed in Arko 2021). Odzive o pedagoškem procesu smo pridobili s pomočjo vprašalnika z odprtim tipom vprašanj, ki je bil namenjen vsem skupinam udeležencev, torej študentom in študentkam, visokošolskim učiteljicam in učiteljem ter mentoricam in mentorjem iz gospodarstva. Poleg tega smo opravili še opazovanje z udeležbo in na različnih dogodkih in srečanjih beležili, kaj si sodelujoči mislijo o različnih temah, kot so sodelovanje med univerzo in podjetji, motivacijski dejavniki, uporabna vrednost akademskega znanja itd.

Kot je pokazala analiza komentarjev, večina študentov, ki so sodelovali v projektu, ni imela predhodnih izkušenj pri delu z industrijo. Eden od njih je, recimo, dejal:

Eden od najpomembnejših razlogov za sodelovanje je zame strokovni razvoj. Želim si pridobiti praktične izkušnje o tem, kako se mora poslovni svetovalec obnašati in komunicirati v formalnem delovnem okolju, medtem ko dela raziskave za industrijo.

3 Spletna stran projekta Urban GoodCamp: www.urbangoodcamp.eu.

Večino študentov so že pred pridružitvijo projektnemu delu zanimala vprašanja trajnosti in mnogi od njih so poudarili, da želijo sodelovati v projektih, da bi »napravili spremembo« na lokalni in globalni ravni. Podrobnejše analize odgovorov so pokazale tudi, da na začetku učnih ciklov študentke in študenti še niso znali povsem jasno artikulirati, kakšna bi lahko bila aplikativna vrednost njihove vede, na primer antropologije, in pogosto niso zaupali v lastne sposobnosti. Eden od njih je pojasnil:

Zdaj bi lahko rekel, da sem prepričan o uporabi antropologije na nekaterih omejenih področjih, ki temeljijo na predhodnih izkušnjah, vendar nisem prepričan, da bi lahko to uporabili na celovit ali smiselno zaokežjen način, posebej zaradi nejasnega okvira in pomanjkljivega širšega poznavanja možnosti za uporabo znanja v praksi.

Pogosto so študentke in študenti na to temo podali le nekaj splošnih komentarjev. Rekli so, da bi antropologija lahko pomagala vnesti »družbeni vidik« v podjetništvo in pomagati pri »vpogledu v uporabnike«, vendar niso znali jasneje artikulirati, kakšna bi bila dodana vrednost prepletanja akademske in poslovne sfere.

Sodelovanje z industrijo je bilo pri evalvaciji sicer prepoznano kot ena ključnih prednosti projekta PEOPLE, a hkrati tudi kot velik izziv za študente. Tako so se občasno težko poistovetili z industrijskim partnerjem, ki je sodeloval v projektu. Eden od študentov je pojasnil, da je »sodelovanje s tako velikim podjetjem bistveno drugačno kot z manjšimi podjetji, s katerimi imam izkušnje. Mislim, da je bila največja ovira zame, da se privadam na obvladovanje procesov v velikem podjetju.« Kljub temu jim je, kot so povedali, interakcija z industrijskim partnerjem omogočila pridobivanje delovnih izkušenj ob študiju. Neki študent je iskreno izjavil, da so očitno »potrebne izkušnje pri delu z industrijo, da bomo [študenti] imeli jasnejšo predstavo, kako je tam«. Študentke in študenti so razkrili še, da so se spočetka pri sodelovanju z industrijo počutili »nekoliko izgubljeni«. Proces gradnje zaupanja je prikazan tudi v odlomku iz vmesnega poročila o poteku projekta, ki ga je zapisal univerzitetni učitelj. Omenil je, da

se [študentke in študenti] še vedno ne počutijo, kot da »pomagajo komu ali delajo z industrijskim partnerjem« ali da bodo »rezultati raziskav dragoceni za industrijskega partnerja«. Skratka, čeprav imajo boljši vpogled v dejstvo, da njihovo [antropološko] znanje industrija potrebuje, se še vedno počutijo negotovi glede tega, kako naj na novo pridobljeno znanje prevedejo v nekaj, kar je uporabno za industrijo.

V nekaterih primerih je bilo študentkam in študentom tudi težko sprejeti nesoglasja med industrijo in akademskimi partnerji, do katerih – kot se je izkazalo v več projektih – pogosto pride zaradi konceptualnih, metodoloških in drugih razlik. Ker je bil projekt PEOPLE odvisen od sodelovanja

med industrijo in akademskim svetom, so študentke in študenti lahko »od blizu« spremljali, kako so bila obravnavana in reševana takšna nesoglasja. Čeprav je bil proces reševanja teh problemov pogosto dolgotrajen in celo travmatičen, pa je bil pomemben tudi kot nadgradnja problemskega učenja. Na to nakazuje citat iz evalvacije visokošolskega učitelja, ki je o tovrstnih nesoglasjih povedal: *»Študenti so se naučili vrednosti učinkovite komunikacije, pokazali odlične veščine reševanja konfliktov in pokazali, kako se lahko soglasje poišče celo v nesrečnem zakonu.«*

Slike 3–6: Izvedba evalvacije projekta PEOPLE na soustvarjalnem taboru v Amsterdamu julija 2018. Avtor: Tilen Šoštarčič.

Skratka, metode učenja in poučevanja, ki so bile vzpostavljene za prenos znanja v prakso in razvoj inovativnih rešitev, so – kot je pokazala naša analiza – študentom in študentkam kljub občasnim zadregam, nesoglasjem in napetostim v odnosih med sodelujočimi akterji omogočile pridobitev praktičnih veščin in pridobitev samozavesti. Po mnenju visokošolskih učiteljev in učiteljic, ki so podali svoja mnenja, so študentke in študenti postali bolj samozavestni in odločni pri raziskovanju v neobičajnih okoljih, na primer v t. i. »pametni stavbi«, kjer je potekala ena od raziskav. Prav tako so bili bolj sproščeni pri sodelovanju z ljudmi iz industrije in pripravljene svoje ugotovitve predstaviti v strokovnih okoljih in širši javnosti. Projekt PEOPLE pa je študentkam in študentom zagotovil izkušnjo, zaradi katere bi lahko postali dolgoročno bolj zaposljivi, kot je omenil univerzitetni učitelj:

Študentje lahko bolje predstavijo sposobnost sodelovanja, ker jih podpirajo strokovnjaki iz podjetja in ker opravljajo raziskave in razvoj na dejanskem interdisciplinarnem primeru. Zagotovo je to dragocena referenca, ki jo lahko uporabijo za svoj življenjepis in ki izkazuje, da so že med študijem pridobili delovne izkušnje.

Tudi nadaljnja analiza odgovorov je pokazala, da so študentje in študentke s sodelovanjem v projektu pridobili samozavest. Ena od študentk je to opisala takole:

V časih težko proslavljam majhne zmage, ko gredo stvari dobro. Zdi se, da me vedno skrbi naslednji korak. Mislim, da je to deloma povezano z mojo negotovostjo, da sem raziskovalka začetnica. Pri tem moram priznati, da mi sodelovanje pri tem projektu pomaga razrešiti negotovosti in mi pomaga, da sem bolj pozitivna glede svojega napredka.

Drugi so povedali, da so na začetku trpeli zaradi nizke samozavesti in da so bili nagnjeni k temu, da bi odnehali, ker so vedeli, da »rezultat ne bo popoln«. Čez čas pa se je večina študentk in študentov strinjala, da jih je sodelovanje z industrijo naučilo »stopiti iz lastne cone udobja, biti bolj proaktivni in samozavestni«. S pridobljenimi veščinami in povečano samozavestjo so lahko prepoznali in izrazili svojo dodano vrednost pri razvoju podjetniških in poslovnih zamisli za industrijo (glej tudi Cerinšek, Podjed in Arko 2021). Kot bomo videli v nadaljevanju, pa jih je prav prevzemanje načina dela in izrazja, ki je prišlo na dan pri evalvaciji, lahko tudi ukalupilo in morda celo omejilo njihovo tvornost, inovativnost, ustvarjalnost.

Od dejanj nazaj k besedam

Prejšnji razdelek tega poglavja prikazuje, kako so se študentke in študenti počutili in kako so delovali v projektnem kontekstu ter kako so sprejeli inovacijske izzive in se odzvali nanje (pri čemer projektne kontekst povezuje z izvajanjem projektne aktivnosti v dejanskih, in ne v namišljenih okoliščinah, kar pa je hkrati omejeno s strukturnimi omejitvami projektne polja). Kaže pa tudi, da so se do določene mere morali podrediti pričakovanjem in pravilom delovanja »projektnega univerzuma«. Kot ugotavljamo, se projektne akterji (med njimi tudi študentke in študenti) skozi habituacijo niso privadili le na delo v interdisciplinarnih in medsektorskih skupinah, temveč tudi na projektne procedure, med katere sodi izpolnjevanje časovnic in nenehno poročanje o izvedenem delu, ter na projektno »latovščino«, ki se kaže že v razpisih in programih Evropske komisije in njenih izvajalskih agencij (glej Abélès, Bellier in McDonald 1993 o kulturi, idejnih sistemih in prevladujočih konceptih v Evropski komisiji; Appadurai 1990: 299–300 o »videokrajini« kot ideološkem na-

rativu in besedišču oblastniško-političnega polja ter Bajuk Senčar v tej knjigi, ki obravnava programe in projekte EU za spodbujanje podjetništva mladih). Ta latovščina je namreč nekakšen »plemenski jezik« evropskih projektov (angl. *tribal language*) (po Maffesoli 1996), ki si ga med sabo delijo tisti, ki so že vrsto let povezani v evropskih projektih.

Če želimo pojasniti, kako nastane ta jezik in kako se besedišče znajde v projektnem kontekstu, moramo narediti korak nazaj in predstaviti krajšo etnografsko vinjeto iz omenjenega projekta PEOPLE. Na začetku projekta leta 2017 je Cerinšek, eden od avtorjev tega poglavja, kot koordinator projekta v poznih jutranjih urah sedel v prostorih Evropske komisije. Poleg njega so v manjši konferenčni sobi sedeli še drugi koordinatorji projektov, ki so bili odobreni v shemi Koalicije znanja 2016, v katero je spadal tudi projekt PEOPLE.⁴ Prireditev, ki jo je organizirala Evropska izvajalska agencija za izobraževanje in kulturo (EACEA), je bila namenjena seznanitvi koordinatorjev odobrenih projektov s temeljnimi načeli in pravili delovanja ter z dolgoročnimi pričakovanji nadzornikov in finančerjev, torej Evropske komisije. Priporočila in usmeritve naj bi prisotnim služili kot izhodišče in vodilo za način uvajanja sodelovanja med akademsko in industrijsko sfero ter spodbujanja problemskega učenja in podjetniških veščin pri študentkah in študentih. Z drugimi besedami: nakazano je bilo, da bodo vse aktivnosti, ki jih bodo sodelujoči na srečanju izvajali v projektih, morale privedi do vnaprej predvidenih učinkov, hkrati pa bo treba sproti predstaviti dokaze, ki bodo potrdili prvotne, v projektni prijavnici zastavljene cilje in hipoteze.

Že v uvodni predstavitvi v organizaciji EACEA se je izkazalo, da so se v zadnjih letih zgodili pomembni konceptualni premiki v projektni »ideokrajini« (po Appadurai 1990: 299–300), ki so jih kasneje na srečanju poudarili tudi drugi predstavniki institucije. Ideja inoviranja je, kot so predstavili, nadomestila idejo raziskovanja, evropska sredstva pa so razumljena kot investicije, ki zahtevajo vračila in donose. Zato v projektih ne gre več prvenstveno za iskanje, eksperimentiranje ter odkrivanje nečesa novega,

4 Kot je zapisano v dokumentu *Erasmus+ Vodnik za prijavitelje 2016*, so koalicije znanja »mednarodni, strukturirani in ciljno usmerjeni projekti, zlasti med visokošolskim izobraževanjem in gospodarstvom, namenjeni vsem disciplinam, sektorjem in medsektorskemu sodelovanju« (EU Erasmus+ 2016: 128). Ključni cilj projektov koalicij znanja je »krepitev inovacijske zmogljivosti Evrope in spodbujanje inovacij v visokošolskem izobraževanju, podjetjih in širšem socialno-ekonomskem okolju«. Projekti »želijo razviti inovativne in večdisciplinarne pristope do poučevanja; spodbujati podjetništvo in podjetniške spretnosti osebj; ter lajšati izmenjavo, pretok in soustvarjanje znanja« (EU Erasmus+ 2016: 128).

pač pa bolj za ustvarjanje dokazljivih sprememb. Kot so pojasnili na srečanju, v središču niso toliko projektne aktivnosti in raziskovalno-razvojni rezultati kot konkretni in merljivi družbeno-ekonomski učinki. Podjetništvo torej ni samo dejavnost, temveč je predvsem stanje duha, ki ga je treba gojiti in privzgojiti. Projekti, kakršne smo predstavili v tem poglavju, bi torej morali delovati v tej podjetniški smeri v vseh sferah in disciplinah, in to z vključevanjem različnih deležnikov, »da se za študente, raziskovalce in osebe v izobraževanju zagotovijo znanje, spretnosti in motivacija za udeležbo v podjetniških aktivnostih v raznolikih okoljih« (EU Erasmus+ 2016: 128). Treba bi bilo tudi ustvariti nove priložnosti za učenje z uporabo podjetniških spretnosti v praksi, kar vodi do komercializacije novih storitev, proizvodov in prototipov ter do nastajanja zagonskih podjetij, ki jim po angleško pravijo *start-up* in *spin-off*. Na srečanju so pojasnili še, da morajo univerze delovati kot »*motorji trajnostne rasti*«, ki nas bodo popeljale v konkurenčno in na znanju temelječe gospodarstvo (angl. *competitive knowledge economy*).

V predstavitvah so se ponavljali številni koncepti, kot so *inovativnost* (in vse izpeljanke, ki izhajajo iz nje, kot so »biti inovativen«, »inovativno poučevanje«, »inovacijska dejavnost«, »spodbujanje inovacijske kulture« ipd.); *podjetništvo*; *diseminacija* (razširjanje projektnih dosežkov); *eksploatacija* (uporaba projektnih dosežkov); *valorizacija* (razširjanje in uporaba projektnih dosežkov ter njihovo vrednotenje in nadgradnja); *trajnost* (zagotavljanje dolgoročne vzdržnosti projektnih dosežkov po preteku financiranja); *učinki in sinergije* (oziroma sinergijski učinek – ustvarjanje učinka, ki je večji od učinkov ali vplivov posamičnih projektnih aktivnosti ali dosežkov); *krepitev zmogljivosti* (s pomočjo projektnih aktivnosti in dosežkov); *dodana vrednost* (k nečemu že obstoječemu, ki jo dosežemo s pomočjo projekta); *soustvarjanje* (skupno snovanje in ustvarjanje projektnih dosežkov, ki poleg projektnih partnerjev vključuje tudi ljudi izven projekta – na primer bodoče uporabnice in uporabnike); *opolnomočenje uporabnikov* (projektnih rezultatov); *živi laboratorij* (raziskovalni koncept in metodologija, ki delujeta v nekem prostorskem kontekstu in kjer posamezniki iz različnih strok in sektorjev skupaj z bodočimi uporabniki in uporabnicami obravnavajo in rešujejo razvojne, okoljske in družbene izzive); *vozišče* oziroma *mreža* itd.

Ob takšnih predstavitvah pogosto ugotavljamo, kako izrazje prav skozi takšen »popularni ideološki ništrc« (Bourdieu 2001: 12) pronica do vseh ravni in tvori udarne diskurze o »uporabnosti«, »trajnosti«, »vzdržnosti«, »družbeni relevantnosti«, »koristnosti«, »učinkovitosti« in kar je še podobnih utilitarnih manier, vključno seveda z »inovativnostjo«. Izhajajoč

iz lastne projektne prakse ugotavljamo, da je nereflktirano »opletanje« s projektnim vokabularjem morda najbolj očitno pri t. i. »instantnih« projektih prijavah, ki jih nekatere organizacije in projektne konzorciji producirajo kot po tekočem traku in jih (včasih zgolj minimalno) modificirajo glede na zahteve specifičnega razpisa. Pri podrobnejšem pregledu projektih predlogov pa smo ugotovili, da zgolj sledijo smeri, v katero EU potiska diskurz – včasih so pač pomembne podnebne spremembe, spet drugič brezposelnost diplomantov, trajnostna mobilnost ali pa energetska revščina. Akterji obvladajo govorico in sledijo trendom. Uporabijo, kar pride pod roko, ter vklopijo svoje veščine pisanja in izražanja. Na tej točki moramo opozoriti, da pri nastajanju predlogov ne gre toliko za večine izražanja v angleškem jeziku (čeprav tudi to ni nepomembno). Akterji evropskih projektov sicer najpogosteje govorijo skupen jezik, kar pa ne pomeni, da ta jezik vsak obvlada enako dobro. Podobno kot v zborniku *Jezik in družbeni kontekst* ugotavljata Bernstein (1972) in Labov (1972), so jezikovne spretnosti lahko tudi v evropskih projektih pomemben vir simbolne moči. Tudi v njih mora biti »pravilna angleščina« v skladu z nečim, kar bi Bourdieu poimenoval »misliti s pomočjo sprejetih idej« (2001: 26). Sprejete ideje so sicer precej ustaljene, pogosto tudi obrabljene in, če se v njih poglobimo, lahko celo plehke in banalne; pa vendar so to tudi ideje (in razmišljanja, izražanja, prakse), ki jih je tiho sprejela in ponotranjila večina. Ker so do precejšnje mere samoumevne, odpade problem njihovega sprejemanja. Pri tem pa ima najpomembnejšo vlogo izrazje. Projekti s habituirano virtuoznostjo in pragmatičnostjo operirajo z raznoraznimi evfemizmi in izrazi, za katere – ko se enkrat vanje etnografsko poglobimo – ugotovimo, da gre pravzaprav za »plavajoče označevalce« oziroma »prazne označevalce« (fr. *le significant flottant*) z ničto simbolno vrednostjo. Torej nič konkretnega; strukturirana nujnost, ki ne sodi na raven realnega, temveč na raven misli, njena edina funkcija pa je, da zapolni vrzel med označevalcem in označencem (Lévi-Strauss 1996: 256–262). Z njimi skušamo pridobiti naklonjenost ocenjevalcev, pomiriti svoje nadzornike in jim na pladnju prinesiti tisto, kar želijo slišati (glej tudi Abélès, Bellier in McDonald 1993: 61 o »interesu skupnosti« kot plavajočem označevalcu, ki se – podobno kot izraz *mana* – uporablja v diskusijah Evropske komisije). Projektne sodelavci namreč menijo, da lahko z uporabo tovrstnega besedišča ustvarijo zeleni vtis in že (ali zgolj) na ta način ostalim kolegom ali nadzornemu občinstvu sporočijo, da dobro opravljajo svoje delo.

In eden takšnih plavajočih označevalcev, ki je sicer obvezni element vsakega programa, razpisa, prijave in projekta, je ravno »inovativnost«. Ugotavljamo, da pojem mestoma razumemo preširoko, ko že vsako no-

vost označimo za inovacijo; v določenih primerih pa preozko, ko je inovacija lahko samo tehnološki izdelek, do katerega se dokoplujemo na podlagi inženirskega razvoja. Pogosto torej obstajajo primeri, za katere ni jasno, ali sodijo pod dani pojem. Z inovativnostjo je podobno kot s plešavostjo. Ker je izguba las postopna, obstaja veliko moških, za katere bi težko rekli, ali so plešasti ali niso (po Okasha 2008: 81). Ker je inoviranje postopno, obstajajo (pol)izdelki, procesi, storitve, rezultati, dosežki itd., za katere bi težko rekli, ali so inovacije ali niso. Pa vendar bi se odgovor EU potencialno glasil: če poskušamo zarisati ostro mejo med moškim s plešo in moškim z lasmi, je jasno, da bo ta poljubna. Toda ker obstajajo izraziti primeri moških s plešo (oziroma dokazane inovacije) in izraziti primeri moških brez nje (oziroma ustaljena praksa, kot da se ni nič zgodilo; angl. *business as usual*), postane nepomembno, da ne moremo načrtovati ostre ločnice. In ravno zato ugotavljamo, da so z vidika EU pojmi, kot so inovativnost (in še kopica drugih nedorečenih, dvoumnih in mejnih pojmov, ki smo jih že navedli v prejšnjih odstavkih), kljub nekaterim njihovim nejasnostim povsem uporabni (po van Fraassen 1980).

Poslovno-menedžerski narativi v evropskih projektih

Ker vsak razpis od projektov zahteva snovanje inovacij, mora biti vse, kar naredimo v projektih, pač inovativno – in to je potrebno tudi jasno prikazati in dokazati. Zato se poraja vprašanje, kako učinkovito izraziti (potencialno) inovativnost, ki je (ali bo) nastala v projektih, da bodo pogoji za njeno sprejemanje zagotovo izpolnjeni. Kako zagotoviti, da bodo ocenjevalci in nadzorno občinstvo EU razpolagali s ključem za dekodiranje tistega, o čemer pravzaprav govorimo? Katere »sprejete ideje« (Bourdieu 2001: 26) uporabiti, od kod pravzaprav prihaja besedišče, ki smo ga na kratko komentirali, in kako je našlo svoje mesto v evropskih projektih, vključno s projekti PEOPLE, Active8-Planet in Urban GoodCamp (ki smo jih predstavili na začetku poglavja)?

Menimo, da gre za vdor poslovno-menedžerskih narativov v evropske projekte, ki se razkrijejo z analizo terminologije in diskurzov v strateških dokumentih in projektih razpisih EU. Ti narativi imajo svojo zgodovino in so se na določen način in po določeni poti konstruirali in uveljavili (prim. Bajuk Senčar: poglavje v knjigi). Zgodovinskih mejnikov, ki so pripeljali do tovrstnih paradigmatičnih sprememb, je bilo več. Eden izmed njih je bil izid znamenite knjige Henryja Chesbrougha z naslovom *Open Innovation* (»Odrpno inoviranje«; 2003). Na podlagi Chesbroughovih idej –

ter idej vseh ostalih avtorjev in t. i. podjetniških gurujev, ki so mu sledili – je postopoma prišlo do paradigmatičnih zasukov od samozadostnosti, ko so morali skorajda vsi inovacijski procesi potekati znotraj matične organizacije, do odprtosti, povezovanja in sodelovanja med različnimi sektorji in deležniki, vključno s končnimi uporabniki izdelkov in storitev v tako imenovani inovacijski mreži. Val tovrstne miselnosti je spodbudil tudi nastanek popular(izira)ne *trojne vijčnice* Henryja Etzkowitza (2008), ki visokošolske, industrijske in vladne institucije obravnava kot enakovredno povezane akterje v »inovacijskem ekosistemu« vsake regije, države in širše. Etzkowitz (2003: 109) je nastanek modela trojne vijčnice povezoval z razvojem globalne, na znanju temelječe ekonomije, ko se je, kot je zapisal, znanost uveljavila kot alternativno gonilo ekonomske rasti in tako zamenjala prevlado tradicionalnih proizvodnih sredstev, torej zemlje, dela in kapitala. Po njegovem gre za tri različna zgodovinska poslanstva univerz. Če je bilo njihovo prvo poslanstvo poučevanje in drugo raziskovanje, je od novodobnih univerz po njegovem pričakovano, da se bodo neposredno povezovale z zunanjimi deležniki izven ozkih akademskih meja, kar vključuje snovalce politik, civilno družbo in partnerje iz industrijsko-podjetniških okolij. Ne glede na to, da je bila znanost v zgodovini brez dvoma motor in podlaga družbenih sprememb tudi pred t. i. »tretjo (akademsko) revolucijo«, je Etzkowitz zagovarjal, da je ravno ta povzročila konvergenco metodoloških in epistemoloških ciljev ter nastanek skupnih norm, zaradi česar naj bi danes akademski svet lahko enakovredno sodeloval s podjetji in industrijo (in obratno). Govorimo o industrializaciji znanosti na eni ter »poznanstvenosti industrije« (angl. *scientification of industry*) na drugi strani istega kovanca (Etzkowitz in Viale 2010: 600).

Novembra 2006 je delovna skupina v okviru finskega predsedovanja EU predstavila *Helsinški manifest* (EU Helsinški manifest 2006: 3), v katerem je predlagala, naj EU oblikuje Evropsko mrežo živih laboratorijev, da bi izboljšala svoj inovacijski potencial. Žive laboratorije (angl. *living labs*; o kritičnem pogledu na koncept živih laboratorijev v evropskih projektih glej Cerinšek, Podjed in Arko 2022) so opredelili kot »ekosisteme, usmerjene k uporabnikom«. Ti naj bi delovali prav po principu odprtega inoviranja (Chesbrough 2003). Raziskovalno-razvojne dejavnosti bi morale potekati v dejanskih okoljih in kontekstih, v snovanje bodočih izdelkov, storitev in rešitev pa bi morali raziskovalci sistematično vključevati tudi uporabnike in »širše skupnosti« (prim. Kozorog 2018 in Simonič: poglavje v knjigi, kjer je obravnavana problematičnost pojmov »ekosistema« in »skupnosti« v tem kontekstu).

Izrazi, kot so »odprto inoviranje«, »živi laboratoriji«, »trojna vijačnica«, »prenos znanja in tehnologij«, »medsektorsko sodelovanje« ter »uporabnost znanja«, so v evropskih projektih povzročili stampedo najrazličnejših kontekstualizacij in implementacij teh pojmov. Raziskovalke in raziskovalci ter drugi projektni sodelavci so uveljavljene načine izvajanja raziskovalno-razvojnih dejavnosti skušali prilagoditi novodobnim smernicam EU in jih zakamufirati s pomočjo novih konceptov. Antropolog Chris Shore (2020: 29) je opozoril, da so na ta način ekonomski koncepti trga, konkurenčnosti, komercializacije, učinkov in tekmovalnosti dejansko penetrirali v visokošolski diskurz (ter tudi v evropske projekte) ter postali merilo ugleda in prestiža univerz, ki čedalje bolj delujejo kot mednarodne korporacije v na znanju temelječi globalni ekonomiji. Kritiziral je prevladujočo težnjo, da moramo novo znanje in »surove«, torej neobdelane raziskovalne rezultate, ki jih ustvarja z evropskimi sredstvi podprto raziskovanje, preobraziti v inovacije ter komercialno zanimive produkte, ki naj bi bili edino gonilo družbeno-ekonomske prosperitete držav Evropske unije (Shore 2020: 35). To pogosto povezujemo s konceptom inovacijskega ekosistema, ki so ga prevzeli tudi projekti iz programov EU Obzorja 2020 in Obzorja Evropa:

Cilj je oblikovanje evropskega inovacijskega ekosistema za spodbujanje inovacij, kar bo omogočilo evropsko okrevanje, spodbudilo zeleni in digitalni prehod in zagotovilo globalno vodstvo pri ključnih tehnologijah in inovativnih rešitvah ob upoštevanju ekonomske in družbene kohezije v evropskih regijah. (EU Inovacijski ekosistem 2021)

Ob tem želimo izpostaviti, da do tovrstnih premikov ni prišlo zaradi nekakšnega »naravnega razvoja«, kot se zdi mnogim, ki sodelujejo v evropskih projektih oziroma ki tovrstno genezo jemljejo kot samoumevno. Skozi obstoječe in uveljavljene strukture se nam namreč vsiljujejo kot precej logični – kdo bi sploh lahko podvomil v njihovo primernost in plemenitost? Posledica tega je, da skušajo projekti nereflimirano uvajati načela in posnemati prakse iz poslovnega sveta – oziroma za katere si vsaj zamišljajo, da bi lahko bili iz poslovnega sveta. Tržna logika inovacije, komercializacije, podjetništva in ekonomske učinkovitosti se tako skriva preoblečena v projektne diskurze o inovacijskih ekosistemih, simbiotskih partnerstvih, učinkih in trajnosti. Te samoizpolnjujoče prerokbe skoraj nihče ne problematizira – tako pač je in drugače ne more biti. Pa vendar ta govorica usmerja strukturiranje projektnih praks; torej vpliva na to, kaj v projektih dejansko počnemo, in ima tako dejanske družbene posledice.

Sklep

V poglavju smo najprej predstavili nekaj izhodišč, na podlagi katerih so nastali projekti za spodbujanje podjetništva in inovativnosti v univerzitetnem okolju, nato pa smo v diskusiji skušali razložiti, da je – ne glede na konkretne vsebinske implementacije in dejanske projektne dosežke – diskurz o inovativnosti ter podobnih konceptih in sprejetih idejah dejansko institucionalni diskurz, ki ga spodbuja tudi EU. Ta namreč ustvarja pogoje za lastno verifikacijo in reprodukcijo, posebej ko snovalci in snovalke projektnih predlogov brez distance in kritičnega razmisleka uporabljajo tovrstne miselne kategorije in jih vpeljujejo v svoje projekte. Tako zaradi nekakšnega avtomatizma in krožnega delovanja pripomorejo k temu, da te kategorije obstajajo, se obnavljajo in ustvarjajo realnost. Izrazi, kakršni so *inovativnost*, *sinergije*, *učinki*, *dodana vrednost*, *prenosljivost*, *trajnost*, *vzdržnost*, so namreč lahko zgolj fikcija in utvara, ko postanejo le še figure v projektih in njihovem ubesedovanju. A tudi takšna iluzija je lahko, kot kažejo obstoječi in izvedeni projekti, podlaga za njihovo reprodukcijo in priznavanje EU v vlogi oblastniškega polja. Ta namreč namenja sredstva, s pomočjo katerih te iluzije živijo in preživijo.

Pomembno sklepno vprašanje, ki se zastavlja ob tem poglavju, je, kakšne pedagoške in projektne platforme naj torej vzpostavimo za študentke in študente, da jih bomo motivirali za sodelovanje v interdisciplinarnih ekipah ter jih spodbujali k podjetništvu in inoviranju, a obenem ne bomo zatrli njihove ustvarjalnosti z birokratskimi pristopi in koncepti, ki izvirajo iz EU, in jih ukalupili z izrazi, ki nastajajo in se »vrtinčijo« v projekt-nih kontekstih. Naš predlog je, da se sodelujoče v projektih čim manj obremenjuje z izrazjem, ki je pogosto vključeno v projektne predloge. Namesto tega bi jim morali ponuditi odprte možnosti, da sami oblikujejo lasten način izražanja in dela in da prosto razvijajo svoje zamisli. Kot kažejo izkušnje, je siljenje kogarkoli v inovativnost in podjetništvo prvenstveno zaradi zahtev projekt-nih razpisov in vnaprej opredeljenih učinkov pogosto kontraproduktivno. Pristop je namreč podoben, kot bi nekoga silili, naj uživa in se zabava. Večinoma to ne deluje. Hkrati menimo, da bi evropski projekti morali spodbujati več kritične samorefleksije ter bolj neobremenjen in sproščen pogled na predmet preučevanja. To vključuje tako prikazovanje dobrih kot tudi – ali pa predvsem – slabih praks, izzivov, težav, napak, ki so potencialno vodili k (ne)uspehu določenega projekta. Projektna poročila in druge projektne reprezentacije bi morale

tudi pogosteje razkriti realnosti iz »zakulisja« evropskih projektov, ki so bistveno vplivale na projektne rezultate in učinke, a o njih zaradi narave poročanja, ocenjevanja in drugih vplivov štruktore polja trenutno ni želelo ali celo dovoljeno javno razglablјati. Šele tako bo po našem mnenju »beseda meso postala«.

Reference

- Abélès, Marc, Irène Bellier in Maryon McDonald. 1993. *An Anthropological Approach to the European Commission*. Evropska komisija: <http://aei.pitt.edu/41765/1/A5783.pdf>, pregledali 12. 9. 2022.
- Appadurai, Arjun. 1990. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. *Theory, Culture & Society* 7: 295–310.
- Bernstein, Basil. 1972. Social Class, Language and Socialization. V: Pier Paolo Giglioli (ur.), *Language and Social Context*. Harmondsworth: Penguin, 157–178.
- Bourdieu, Pierre. 1996. *Champ politique, champ des sciences sociales, champ journalistique*. Lyon: GRS.
- Bourdieu, Pierre. 2001. *Na televiziji*. Ljubljana: Krtina.
- Cerinšek, Gregor in Tilen Šoštarič. 2017. Analiza rezultatov raziskave: značilnosti in izvajanje modela »Po kreativni poti do znanja – PKP«. Interno gradivo. Ljubljana: Inovacijsko-razvojni inštitut Univerze v Ljubljani.
- Cerinšek, Gregor, Dan Podjed in Sara Arko. 2021. From Classroom to Industry: Teaching and Learning Anthropology through a Real-Life Case Study in Slovenia. *Teaching Anthropology* 10 (2): 10–23.
- Cerinšek, Gregor, Dan Podjed in Sara Arko. 2022. Stuck with Buzzwords? A Critical Review of Living Lab Experiments in Higher Education Projects. Prispevek na 17. konferenci Evropskega združenja socialnih antropologov EASA. Belfast, 26.–29. 7. 2022.
- Chesbrough, Henry William. 2003. *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston: Harvard Business Press.
- Etzkowitz, Henry. 2003. Research Groups as “Quasi-Firms”: The Invention of the Entrepreneurial University. *Research Policy* 32 (1): 109–121.
- Etzkowitz, Henry. 2008. *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. London: Routledge.
- Etzkowitz, Henry, in Riccardo Viale. 2010. Polyvalent Knowledge and the Entrepreneurial University: A Third Academic Revolution? *Critical Sociology* 36 (4): 595–609.

- EU Erasmus+. 2016. *Erasmus+ Vodnik za prijavitelje 2016*: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/treoirleabhar-erasmus-2019_sl, pregledali 12. 9. 2022.
- EU Helsinški manifest. 2006. *The Helsinki Manifesto*: <https://www.scribd.com/document/290101063/Helsinki-Manifesto-201106>, pregledali 12. 9. 2022.
- EU Inovacijski ekosistem. 2021. *Co-shaping a Stronger European Innovation Ecosystem*: <https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/strategy/support-policy-making/shaping-eu-research-and-innovation-policy/building-european-innovation-ecosystem/co-shaping>, pregledali 12. 9. 2022.
- van Fraassen, Bas C. 1980. *The Scientific Image*. Oxford: Oxford University Press.
- Kozorog, Miha. 2018. The Ecosystem Ideal and Local Neoliberalism of the Young Entrepreneur: The Millennial's Entrepreneurial Environment in Slovenia. *Etnološka tribina* 48 (41): 259–280.
- Labov, William. 1972. The Logic of Nonstandard English. V: Pier Paolo Giglioli (ur.), *Language and Social Context*. Harmondsworth: Penguin, 179–216.
- Lévi-Strauss, Claude. 1996. Uvod v delo Marcela Maussa. V: Marcel Mauss, *Eseji o daru in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta, 227–266.
- Maffesoli, Michel. 1996. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: SAGE.
- Muršič, Rajko. 2021. Biti domačin, biti tujec: in biti etnograf: biti človek. V: Blaž Bajič, Ana Svetel in Veronika Zavratnik (ur.), *Razgledi treh dolin*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 183–185.
- Obzorje Evropa. 2021. A Human-Centred and Ethical Development of Digital and Industrial Technologies 2022 (HORIZON-CL4-2022-HUMAN-02). *Horizon Europe Funding and Tender Opportunities: Call for Projects*: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/topic-details/horizon-cl4-2022-human-02-01>, pregledali 12. 9. 2022.
- Okasha, Samir. 2008. *Filozofija znanosti*. Ljubljana: Krtina.
- Podjed, Dan. 2019. Razvoj etnografsko utemeljene tehnološke rešitve. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (1): 39–48.
- Podjed, Dan, Meta Gorup in Alenka Bezjak Mlakar. 2016. Applied Anthropology in Europe: Historical Obstacles, Current Situation, Future Challenges. *Anthropology in Action* 23 (2): 53–63.
- Savin-Baden, Maggi, in Claire Howell Major. 2004. *Foundations of Problem-based Learning*. Berkshire: Open University Press.

Schumpeter, Joseph. 1983. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. New Jersey: Transaction Publishers.

Shore, Chris. 2020. Symbiotic or Parasitic? Universities, Academic Capitalism and the Global Knowledge Economy. V: Emma Heffernan, Fiona Murphy in Jonathan Skinner (ur.), *Collaborations: Anthropology in a Neoliberal Age*. London: Routledge, 23–44.

Zahvala

Raziskave, predstavljene v tem poglavju, so rezultat projektov PEOPLE (574832-EPP-1-2016-1-SI-EPPKA2-KA), Active8-Planet (621436-EPP-1-2020-1-SI-EPPKA2-KA) in UCAMP (621686-EPP-1-2020-1-ES-EPPKA2-KA), ki jih je financirala Evropska unija v okviru programa Koalicije znanja Erasmus+. Raziskava je tudi rezultat raziskovalnega projekta *Mladi podjetniki v času negotovosti in spodbujenega optimizma: etnološka študija podjetništva in etike mladih v sodobni Sloveniji (J6-1804)* in raziskovalnega programa *Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-0088)*, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. V poglavju so predstavljene nekatere ugotovitve iz nastajajoče doktorske disertacije Gregorja Cerinška z naslovom *Antropološki pogled na dinamiko projektnih omrežij*, ki nastaja na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Avtorja in avtorica se za povratne informacije posebej zahvaljujemo študentkam in študentom, ki so sodelovali v projektih, na podlagi katerih je nastal ta prispevek.